

KATALOGIZACIJA STARIH TISKOV V NARODNI IN UNIVERZITETNI KNJIŽNICI: izkušnje katalogizatorke

Jasna Hrovat

Oddano: 13. 9. 2007 - Sprejeto: 3. 4. 2008

Strokovni članek

UDK 025.3:091/094:027.54(497.4)

Izvleček

V članku je opisana praksa katalogiziranja starih tiskov v Nuk-u. V uvodu so predstavljene specifične lastnosti tega gradiva, načini pridobivanja, obdelave in hranjenja. Članek ne postavlja novih pravil, temveč opozarja na tiste značilnosti in posebnosti starih tiskov, ki morajo biti deležne posebne pozornosti, oziroma na probleme, s katerimi se srečujemo. Hkrati naj bi bil spodbuda za ustvarjalno sodelovanje vseh, ki obdelujejo stare tiske, zlasti tiste, ki dokumentirajo zgodovinski, kulturni in jezikovni razvoj slovenskega naroda.

Ključne besede: Narodna in univerzitetna knjižnica, stari tiski, katalogizacija

Professional article

UDC 025.3:091/094:027.54(497.4)

Abstract

The article describes the practice of cataloguing older monographic publications in the National and University Library, Ljubljana, Slovenia. The specific characteristics of this material, modes of acquisition, processing and preservation are presented in the introduction. The article does not set out any new rules but highlights those characteristics and particularities of older monographic publications which should be given special attention, or indicates the problems which we meet. Simultaneously, it should stimulate creative cooperation of all who catalogue older monographic publications, especially those who document the historical, cultural and language development of the Slovene nation.

Key words: National and university library, older monographic publications, cataloguing

HROVAT, Jasna. Cataloguing older monographic publications in the National and university library: catalogue's experience. Knjižnica, Ljubljana, 52(2008)1, p. 81-98

1 Uvod

V članku želim opisati svoje izkušnje pri obdelavi starega gradiva. Čeprav sem zaposlena kot informatorka v Rokopisni zbirki, že več kot dvajset let obdelujem stare tiske, k čemur so me vzpodbudili delo v oddelku za abecedno imensko katalogizacijo (ki sem ga opravljala sicer pred več kot dvajsetimi leti), ljubezen do starih knjig in znanje klasičnih jezikov. Upam, da bo članek spodbudil kolege, da se bodo začeli bolj suvereno teoretično ukvarjati s problematiko obdelave starega gradiva. Ta izhaja predvsem iz posebnosti starih tiskov, saj struktura naslovne strani ni taka, kot je pri moderni knjigi. Vseh problemov tudi ta članek gotovo ne bo razrešil, kajti skoraj vsaka stara knjiga, ki jo vzamemo v roke, je problem zase.

Težave se pojavljajo tudi pri vnosu gradiva v COBIB, ker le-ta nima zadostnega nabora znakov, saj so teksti zapisani v starih jezikih in abecedah. Ker pa je v pripravi nov vmesnik za katalogizacijo v sistemu COBISS 3, pričakujemo, da bodo ti problemi razrešeni.

Članek je nastal kot zapis prakse in reševanja konkretnih problemov. Marsikatero opisane rešitve so nastale na podlagi dogovorov med katalogizatorji starih tiskov, ki pa niso formalno potrjene. Morda jih bo obravnavala komisija za obdelavo gradiva, jih potrdila ali našla ustrežnejše rešitve.

2 Stari tiski (naj) zavzemajo posebno mesto v okviru knjižničnega fonda

Med stare tiske po standardu ISBD(A)¹ prištevamo vse starejše monografske publikacije, ki so bile natisnjene do leta 1820, medtem ko je CERL (Consortium of European Research Libraries)² premaknil časovno mejo nastanka na leto 1830. Sem se praviloma prištevajo vse ročno tiskane monografske publikacije od iznajdbe tiska naprej. Poimenovanje 'starejše monografske publikacije' je v priročniku COMARC/B Format enakovredno izrazu 'antikvarno gradivo' in zamenljivo z njim.

Knjižnica, ki ima tako gradivo, naj mu posveča posebno pozornost oziroma se vsaj zaveda, da bi jo morala posvečati - čeprav včasih iz različnih razlogov to ni tako lahko. V Sloveniji so bili vsi tiski, natisnjeni do leta 1800, z Zakonom o knjižničarstvu leta 2001 razglašeni za kulturni spomenik.

1 Glej ISBD(A): *international standard bibliographic description for older monographic publications (antiquarian)* (1991) in slovenski prevod: *ISBD(A)* (1997).

2 O projektu CERL in našem sodelovanju glej Dimec, Z. (2002). *Nuk je nekaj časa sodeloval v CERL - Consortium of European Research Libraries, nato pa izstopil zaradi izredno visoke članarine.*

Stare knjige so praviloma dragocenejše, čim starejše so, ker so seveda redkejše. Gre za tiske, ki imajo trajno vrednost in ki jih je težko (ali nemogoče) dobiti.

Vrednost najpogosteje določamo s treh vidikov: starost, pomembnost besedila (besedilo je lahko pomembno kot tako, v svetovnem merilu, lahko je pomembno le za določeno področje) in vrednost knjige kot umetniškega predmeta³ (v idealnem primeru seveda sovpada vse troje, kot npr. pri slovenskih protestantskih tiskih). Vrednost je lahko absolutna (na primer zaradi izjemnosti besedila ali fizičnih lastnosti, torej ko knjigo obravnavamo tudi kot umetniški predmet), relativna (na primer zaradi majhnega števila ohranjenih izvodov) ali lokalna (če je besedilo pomembno le za določeno narodnostno ali jezikovno področje oziroma če provenienca, lastniški vpisi ali marginalije pojasnjujejo zgodovinsko ali kulturno dogajanje nekega področja)⁴.

Najstarejše so seveda inkunabule, ki v večini knjižnic tudi drugod po svetu predstavljajo posebno zbirko; nato so tu knjige poznejših stoletij, v Nuku je nekaj tisoč knjig 16. stoletja, med katerimi so najpomembnejše slovenske protestantske knjige, ki so izločene izmed ostalih in so del zbirke redkih tiskov. To je namreč posebna zbirka, kakršne poznajo tudi druge knjižnice, ki je tudi prostorsko ločena, kjer so knjige hranjene in varovane pod posebnimi pogoji, vanjo pa so vključeni tiski, ki so posebnega pomena zlasti za našo literarno ustvarjalnost skozi stoletja⁵.

V uvodu v ISBD(A) beremo, da lahko knjige obravnavamo tudi kot umetniške izdelke. Kot že rečeno, gre pri teh tiskih za to, da so poleg starosti pomembne stvari, ki so pri posameznem izvodu enkratne: provenienca, vezava, ekslibris, supralibros⁶, lastniški vpis. Vsak od teh pojmov ima pravzaprav 'svojo' znanstveno panogo, ki se z njim ukvarja. Dolžnost bibliotekarja pa je, da opozori raziskovalce na to.

3 Prim. npr. Carter, J. (1970).

4 Prim. npr. oglejska misala, NUK R 13760 in R 14413; rokopisni dodatek Franca Mihaela Paglovca v prepisu Antona Widra je v pesmarici Ahacija Steržinarja, sign. NUK R 75843; če je pomembnejši rokopisni del, ga katalogiziramo kot rokopis, uvrščen je v rokopisno zbirko in dobi njeno signaturo, vendar dobi kot tisk zapis tudi v sistemu COBISS in v COMARC-ovem polju 482 označimo, da gre za adligat rokopisu. Če pa je tisk pomembnejši kot rokopis oz. sta enakovredna (če sta npr. pri obeh slovenska avtorja), katalogiziramo tisk z opombo, da ima rokopisni dodatek. Ker sistem COBISS nima maske za katalogizacijo rokopisov, se navede v polje 702 samo ime avtorja rokopisnega dodatka z ustrezno kodo avtorstva - ime, povezano z enoto ipd. (prim. npr. NUK Ms 193/6).

5 V Nuk-u gre pri zbirki redkih tiskov tudi za novejše tiske, npr. prve izdaje ali knjige s posvetili pomembnih literatov, večina ostalih knjig od 16. stoletja naprej pa je del rednega fonda. Glede starosti se, ker imamo sistem signatur, t. i. numerus currens, lahko nekoliko orientiramo po višini oz. 'nižini' signatur, ki so načeloma iste še od 19. st., ko je fond šele nastajal oz. rasel, torej so najstarejše knjige praviloma neke do signature 50 000.

6 Gre za oznako lastništva, vtisnjeno na platnice knjige; izraz se lahko pojavlja tudi v variantni obliki 'supralibris'.

Žal skrbniki starega gradiva ugotavljamo, da se pri starih knjigah samo besedilo redkeje proučuje, saj je bilo posredovano že drugače z modernejšimi izdajami. Pravzaprav še največ pregledujejo slovarsko gradivo in seveda bogato ilustrirane knjige. Prav tako so za raziskovalce še vedno zanimive knjige, ki so priče narodovega razvoja in samobitnosti.

Stare tiske je knjižnica največkrat podedovala ali pridobila iz fondov ukinjenih knjižnic. Knjižnice so nastajale v okviru izobraževalnih, znanstvenih, verskih ustanov ali pa so jih ustvarili zasebniki - ob ukinitvi ali razpadu samostanov in drugih ustanov ali ob smrti zasebnika so postajale v celoti ali delno last drugih ustanov ali zasebnikov; tako so se sčasoma oblikovale knjižnice, ki so prevzele domoznansko funkcijo določenega področja, nato pa je njihov fond lahko rasel z volili in darovi, z nakupom na dražbah ali od privatnikov - tudi iz tujine (danes lahko pri tem zaprosimo za državna sredstva na ministrstvu, če gre za tisk nacionalnega ali regionalnega pomena). Možna je zamena s kako tujo knjižnico, ki ji lahko ponudimo ustrezno gradivo. Pa tudi mnogo knjižnic, ki sicer nimajo prvenstveno domoznanske funkcije, še hrani stare knjige.

Katere stare knjige pa bodo - če jih bodo - knjižnice nabavljale na novo, je v glavnem odvisno od nabavne politike, od odločitve in finančnih zmožnosti posamezne knjižnice.

3 Katalogizacija starih tiskov

Katalogizacija starih tiskov je bila nekajkrat predstavljena v Nuk-u na posebnem tečaju oz. delavnici v prejšnjih letih, ko jo je z zavzetostjo in strokovnostjo razvijala - zlasti ob uvedbi računalniške obdelave v sistemu COBISS - kolegica Zlata Dimec, ki je žal ni več med nami.

Pri katalogizaciji starih tiskov uporabljamo standard ISBD(A). Ta v uvodu pojasnjuje, zakaj so za obdelavo potrebna posebna pravila:

»Opisi starejših knjig so ponavadi sestavljeni z drugačnim namenom, kot ga imajo danes s strokovno veččino oblikovani zapisi novih podatkov. Pri zapisih novih podatkov je zgradba zapisa tista, ki uporabniku natančno določi podatek o odgovornosti, številko izdaje, osnovne podatke o izvoru in obsegu, zlasti če je opis v jeziku, ki katalogizatorju (če že ne uporabniku) ni domač. Uporabnik zahteva prepoznaven opis v ustaljeni obliki za dokument določenega avtorja ali na določeno temo. Po drugi strani pa v večini knjižnic obravnavajo stare knjige kot umetniške izdelke, ki naj se opisujejo tako, da se jasno ločijo v primerjavi z drugimi primerki in drugimi izdajami istega dela. Pri tem cilj knjižničarja ni le opis starine, temveč - kar je še pomembnejše - razjasniti prenos besedila in 'točke', po katerih se

razlikujejo izdaje. V okviru kataloga, zlasti splošnega kataloga, nikakor ne more podatki prepisa celotne naslovne strani niti posvečati pozornosti posebnostim - to prepušča literarnim bibliografom. Vendar naj bi tudi v teh katalogih ta opis posvetil posebno pozornost podrobnemu in natančnemu prepisu v območjih naslova in impresuma in dal točno navedbo o obsegu dela, kot je bilo izdano⁷.

3.1 Pravila

Katalogizacija po ISBD(A) velja za gradivo, ki je izšlo do vključno leta 1820. Po dogovoru katalogiziramo po ISBD(A) v slovenskem prostoru tudi mlajše knjige, celo do 1850, če gre za sloveniko, če nadaljujejo tradicijo ročno tiskanih knjig ali pa se zdi bibliotekarju to smiselno (morda zato, ker gre za ponatise zgodnejših izdaj z ohranjeno podobo naslovne strani), kot to priporoča tudi ISBD (A). Tuje publikacije iz obdobja od 1820-1850 naj bi se vsekakor obdelovale po ISBD(M).

Pri katalogizaciji starih tiskov pa si lahko pomagamo tudi s priporočili CERL-a, ki se ponekod razlikujejo od ISBD(A). Najpomembnejša razlika je gotovo ta, da so pomaknila mejo na leto 1830. Razlike v katalogizaciji pa so pojasnjene v nadaljevanju.

Zaradi zapletenosti obdelave in različnih standardov oziroma priporočil, ki se pri tem uporabljajo, se dogaja, da v svetovnih podatkovnih zbirkah in katalogih najdemo različne zapise: od zelo izdelanih do manj popolnih zapisov.

Z iskanjem po bazi podatkov OCLC smo ugotovili, da vključujejo tudi manj popolne zapise in duplikate. Vendar, čeprav se to sliši skoraj 'heretično', tudi na taki osnovi lahko identificiramo knjigo, ki jo iščemo.

Navidezna nekonsistentnost katalogov pa je v skladu s pravilom, ki velja za zbirko gradiva iz obdobja ročnega tiska, HPB (Hand Press Book), vzpostavljeno v okviru CERL-a v sistemu RLIN, ki ga vzdržuje ameriški RLG (Research Libraries Group)⁸. Tu velja pravilo, "da ne izločajo podvojenih zapisov, ampak s postopkom, ki ga imenujejo 'clustering', tvorijo skupine zapisov, ki jih družijo enake vrednosti v določenih poljih/podpoljih in zato predvidoma predstavljajo isto bibliografsko enoto, in knjižnica lahko za prevzemanje izbere zapis, ki najbolje ustreza njihovi katalogizacijski praksi"⁹.

7 ISBD(A) (1997), V.

8 Nuk je vanjo prispeval okoli 19.000 zapisov, ki so nastali v okviru konverzije najstarejšega kataloga (1774-1947).

9 Dimec, Z. (2002), 114.

Splošna določila ISBD(A) še vedno veljajo, zato jih ne bom posebej omenjala, razen tistih, ki se res najbolj razlikujejo od pravil za moderne monografske publikacije.

3.2 Zapisi - vnos podatkov v polja generalne maske v COBISS-u

Večina bibliografskih zapisov starega gradiva se v Sloveniji oblikuje v okviru podatkovne zbirke COBIB. Pri katalogizaciji moramo biti posebej pozorni na polja 200, 205 in 210, ki se povsem ujemajo z zahtevo ISBD(A) za ta območja, in sicer da se prepíše besedilo natančno po predlogi in ohrani vrstni red podatkov. Sicer je nujno vsako spremembo navesti v splošni opombi (npr.: Na nasl. strani podatek o letu izida pred podatkom o tiskarju).

Polje 200: Naslov in navedba odgovornosti

Priporočilo CERL-a se za območje naslova razlikuje pri razvrščanju podatkov v podpolja. Celotni naslov naj bi v polju 200 zapisali v podpolje a, raje kot da ga - čeprav bi bilo slovnično možno - presekamo in nadaljujemo s podnaslovom, celo avtorstvo naj bi bilo pritegnjeno v območje naslova. Kadar smo v dvomu, ali naj uvedemo podnaslov, nam lahko pomaga grafična podoba naslovne strani.

Polje 210: Založništvo, distribucija itd.

Prepis podatkov mora biti natančen in v vrstnem redu s predloge, sicer je obvezna opomba, kot je bilo rečeno že zgoraj (prim. ISBD(A)), ime kraja pa je treba navesti v polju 620d v sodobni obliki in jeziku države, kamor kraj danes spada.

Polje 215: Fizični opis

Podati je treba točno navedbo o obsegu dela, kot je bilo izdano, in vse dvome o tem, ali je obseg res tak, kot smo ga zapisali v polje 215, navesti v splošni opombi (300); vse ugotovljene nepopolnosti izvoda pa v opombi k opisovanemu izvodu (316).

Polje 620: Iskanje po kraju izida

Sodobno ime kraja izida se navede v podpolju d, in sicer v jeziku države, kamor spada danes.

Na tečaju leta 2001 smo se ustavili pri navedbi naših krajev v zamejstvu: npr. Celovec/Klagenfurt; Trst/Trieste. Iz povsem domoljubnih razlogov se zlasti ko-

legi iz obmejnih krajev niso strinjali z nemško oz. italijansko obliko; možno bi bilo dajati obe obliki, kajti polje 620 je ponovljivo. Če bi to uvedli kot pravilo, bi se ga morali vsi držati - tudi za manjše, manj znane kraje. Ugotoviti bi bilo treba, ali je možno to sistemsko rešiti tako, da bi bili vedno najdljivi obe obliki, če bi bil sestavljen seznam takih krajev. Vendar bi to pravilo odstopalo od gornjega splošnega pravila, zato je to vprašanje ostalo odprto.

Polje 856: Elektronska lokacija in dostop (opis v priročniku COMARC/B Format)

Če je knjiga dostopna (tudi v elektronski obliki in je možna neposredna povezava, ta podatek vnesemo v polje 856. Drugače je, če je kopija le v lokalni bazi oziroma v arhivu knjižnice: glede tega še ni nekega pravila, vendar bo gotovo sprejeto, ker je takih primerov vedno več. Zaenkrat lahko to označimo v polju za lokalne inventarne opombe 996r ali pa na to opozorimo z opombo o opisovanem izvodu, tj. polje 316; če je ta digitalna kopija del posebne zbirke v knjižnici in ima svojo signaturo, se to lahko navede kot drugi izvod na drugačnem mediju (po vzoru tovrstnih zapisov npr. v bazi podatkov OCLC, kjer je ob popisu dodana le opomba 'Microform'). Najbrž ne bi imelo smisla ustvarjati nov zapis samo zaradi tega - drugotnega - medija.

3.3 Polja za starejše monografske publikacije (antikvarno gradivo)

Samo za antikvarno gradivo izpolnjujemo naslednja polja, ki so razložena v priročniku COMARC/B Format.

3.3.1 Polja za splošne podatke

Polje 012: Prstni odtis

Prstni odtis kot možni določevalec istovetnosti knjige je za starejše knjige uveden namesto ISBN. Polje ustreza 8. območju - območju prstnega odtisa - v ISBD(A), ki pa je neobvezno.

Dokončna oblika prstnega odtisa še ni bila sprejeta z mednarodnim dogovorom. Dokler ne bo takega dogovora, so možne različne oblike prstnega odtisa. V sistemu COBISS je bil uveden prstni odtis, ki ga označujemo s kratico *fei* (*Fingerprints = Empreintes = Imprime*)¹⁰. Ta sistem pa je precej zapleten, poleg tega ne identifikira knjige stoodstotno, zato se v praksi ni uveljavil.

¹⁰ Predstavlja ga publikacija *Fingerprints = Empreintes = Imprime* (1984).

Nekateri problemi v zvezi s prstnim odtisom bodo omenjeni še v nadaljevanju, v poglavju o identifikaciji pod številko 5.

Polje 140: Antikvarno gradivo - splošno

Polje vsebuje kodirane podatke, ki se nanašajo na fizično obliko starejših monografskih publikacij (= antikvarnega gradiva), in nadomešča polje 105 za moderne monografske publikacije.

Polje 518: Naslov v sodobnem pravopisu

Polje je ponovljivo, kajti večkrat smo v dvomu, ker bi bile možne različne oblike transliteracije iz bohoričice (npr. *kershanski* = *krščanski*; morda bi pa bilo dobro navesti tudi samo prepis v gajici: *keršanski*, ker se v izdaji istega dela po letu 1840 izraz pojavi v tej obliki. Različne oblike naslovov seveda lahko zapišemo tudi v polje 540¹¹.

3.3.2 Polja za opisovani izvod – enkratnost

Ta polja se nanašajo na specifične lastnosti izvoda, ki ga katalogiziramo, zato mora zapis vsebovati tudi siglo knjižnice in signaturo in/ali inventarno številko izvoda. V ta polja vpišemo podatke o provenienci, vezavi, ekslibrisu, supralibrosu, lastniškem vpisu - torej podatke, ki se nanašajo le na opisovani izvod. Navedene so tudi morebitne nepopolnosti izvoda, ki pri starih knjigah niso redke.

Knjižnica, ki je v vzajemno bazo vnesla podatke (edinstvene, ki veljajo le za njen izvod), mora nujno 'zakleniti', tj. shraniti zapis z ukazom LOCK, da bodo ohranjeni in zbrani podatki za vso Slovenijo.

Polje 141: Antikvarno gradivo - značilnosti izvoda

Vnašajo se podatki o fizičnih značilnostih posameznega izvoda.

Priporočljiva je evidenca tiskov, potrebnih restavriranja, z označeno stopnjo poškodovanosti. To velja zlasti za manjše specialne zbirke, kjer je evidenca lažja kot pri rednem fondu Nuka zaradi njegove velikosti.

Polje 316: Opomba k izvodu

in

Polje 317: Opomba o izvoru (provenienci)

¹¹ Prim. npr. ID=235461376, zapis prevzet iz podatkovne zbirke OCLC; to velja tudi za naslove, ki jih uvaja avtorjevo ime v genitivu: v polju 540 jih navedemo brez avtorjevega imena in navedbe njegovih naslovov oz. funkcij, ki pogosto sledijo.

Polji 316 in 317 ustrezata opombi k izvodu v območju opomb po ISBD(A). Zaenkrat nista iskalni, razen z ukazom SCAN, zato smo se pred leti dogovorili (in tako svetovali na tečaju), da v primeru, ko izvod vsebuje podatke za obe polji, združimo vse v polje 316, da se izognemo ponavljanju (in s tem večji nepreglednosti zapisa, ki je pri starih knjigah večkrat precej zapleten).

Pri starih knjigah so pomembni lastniški vpis, žig, ekslibris, supralibros. Izvor izvoda navedemo v obliki, kot se pojavlja v knjigi; lahko se dopolnjujejo okrajšave, če bi bil zapis sicer nerazumljiv (npr. Ad usum fr'is = Ad usum fr[at]ris). Če po drugih podatkih ugotovimo provenienco, sami oblikujemo podatek.

Primer opombe: Iz knjižnice Jerneja Kopitarja. (Provenienca je izkazana v akcesijski knjigi Licejske knjižnice; knjiga ima značilno nalepko, s katero so opremljene vse Kopitarjeve knjige, ki so prišle v Licejsko knjižnico in nato v Nuk. J. Kopitar je lahko naveden v polju 702.)

Polje 481: Privezano

Polje vsebuje opis privezka (adligata). Gre za delo ali več del, ki so izšla samostojno in so bila šele pozneje vezana skupaj. Polje vgradimo v zapis za prvo, osnovno delo; ponavljamo ga za vsako privezано enoto. (Vsak od teh privezkov ima svoj samostojni zapis s poljem 482, v katerem je opisana osnovna enota, ki ji je privezan.)

Polje 482: Privezano k

Vsebuje opis osnovne enote, ki ji je bil kasneje dodan privezek. (Ta osnovna enota ima seveda svoj samostojni zapis s poljem 481, v katerem je opis privezka.)

Včasih pa enostavno ni mogoče popolnoma upoštevati vseh pravil. V nadaljevanju navajam primer, pri katerih smo namenoma kršili predpisano pravilo glede polja 481. Zapis obravnavam v celoti, ker je zanimiv tudi s stališča drugih posebnosti pri opisu starejšega gradiva:

v Rokopisni zbirki Nuk-a je rokopis s signaturo Ms 193: *Concio de Martino seu Panegyrica dictio in festo S. Martini* / Raphael Ebner. Izvod je vezan skupaj s 24 tiski in 3 rokopisi, zato sem se odločila, da ne popisujem vseh adligatov, ker bi morala 24-krat (in mogoče še trikrat za rokopise) ponavljati polje 481¹². To sem pojasnila v opombi 316. Pač pa seveda vsak od privezkov dobi svoj zapis, ki vsebuje polje 482 (Privezano k). Sama knjiga pa dejansko stoji v Rokopisni zbirki,

12 Podobno bi veljalo za polje 327a: če gre za zbrana dela kakega tujega avtorja, nima smisla obremenjevati zapis z vsemi posameznimi naslovi, kajti naslovi starih tiskov, kot vemo, so lahko zelo dolgi in zamotani.

kot osnovno delo velja rokopis, zato vsebujejo vsi tiski (tudi prvi!) polje 482 (Privezано k).

Prvi med temi tiski (s sign. R 14220) ima v sistemu COBISS identifikacijsko številko ID=097967872. Gre za disertacijo, glavni avtor je *praeses*, drugi, enakovreden (701), je avtor disertacije. Leto izida je v ogletem oklepaju, ker je vzeto iz podnaslova, kjer je naveden datum zagovora. Impresum se prepíše, kraj izida je naveden kot na predlogi, v polje 620d pa se zapiše današnja oblika v jeziku države, ki ji kraj danes pripada.

Na naslovni strani je lastniški vpis: *Ad usum fr[at]ris Joa. Nepomuceni Schigan ord. Erem.* [manjka ali odrezano: S. P. Augustini], vpis je ponovljen na spojnem listu skupaj z lastniškim vpisom samostana *Ex libris Conventus Labacensis ...*, kar dokazuje, da so bili tiski zvezani skupaj v samostanu, ko je knjiga dobila tudi skupni hrbtni naslov: *Conciones et oraciones*, ki je lahko naveden v polju 516.

Nato je tu še poznejši zapisek licejskega bibliotekarja Gottfrieda Muysa, da je bila knjiga predstavljena med rokopise - torej že takrat najdemo specialno bibliotekarstvo; na hrbtu naslovne strani je vtisnjen grb rodbine Codelli de Fahnenfeld.

4 Posebnosti

4.1 Inkunabule (prvotiski)

Katalogizacija inkunabul lahko predstavlja problem, ker mnogo inkunabul nima običajne naslovne strani, temveč se začne kar z besedilom. Po pravilih ISBD(A) je treba torej glavni stvarni naslov navesti z začetnimi besedami besedila; delo nam je v toliko olajšano, ker obstajajo v svetovnem merilu podrobni popisi prvotiskov, zato je prva opomba, obvezna pri inkunabulah, bibliografski citat v polju 321a. Po tem citatu nato lahko v popisih¹³ preverimo, ali smo izvod pravilno identificirali. V polje 540a pa vnesemo naslov, kakršnega najdemo v - vsaj za naše področje res nepogrešljivem - seznamu Alfonza Gspana, *Inkunabule v Sloveniji* in nato še v dopolnilu Primoža Simonitija, *Še nekaj inkunabul v slovenskih knjižnicah*¹⁴. Če inkunabule še ne bi bilo v slovenskih seznamih, lahko za konvencionalni naslov pogledamo v tuje baze ali v seznam skrajšanih naslovov *Inkunabula short title catalogue* na spletni strani British Library.

13 Npr. Copinger, W. A. *Supplement to Hain's Repertorium bibliographicum, or Collections towards a new edition of that work: in two parts* (1950).

14 Gspan, A. (1957); Simoniti, P. (1974).

4.2 Pisave

Bohoričica, dajščica, metelčica, pisave značilne za slovensko področje, se transliterirajo po splošno veljavnih načelih; tabele so objavljene v priročniku *Prekat* (in pred tem v priročniku Eve Verone: *Pravilnik i priručnik za izradbu abecednih kataloga* oz. Pavla Kalana: *Abecedni imenski katalog*¹⁵). Te pisave so specifične za slovenščino; značilne črke zaenkrat transliteriramo z osnovno črko (po zgoraj omenjenem priročniku), vendar je zaželeno, da bi te črke dobile svoj znak v naboru znakov in bi se mogle zapisovati v svoji enkratnosti.

Imeti bi morali vsaj znak za 'dolgi s' pri bohoričici - zdaj ga transliteriramo z navadnim 's'. Če je na naslovnici zapisan z majuskulo, mu je tiskar večkrat dodal 'repek', ki pa ga v zapisu lahko ponazorimo (§§).

Še vedno odprt problem je tudi polglasnik pri metelčici, ki naj bi se po priročnikih transliteriral s prečrtanim e, ki ga ni v naboru - osnova črka 'e' pa se v nekaterih pozicijah upira našemu jezikovnemu čutu: "Ve Lublani" (!?); ker ni bilo še dogovora, opažamo, da ga razni katalogizatorji različno zapisujejo (' , i ...). Dogovoriti bi se bilo treba mogoče vsaj za znak, ki je še prost, da bi bila nato možna avtomatska konverzija v sistemu.

Metelčica ima poleg tega še dva različna 'e', ki se poleg drugačnega znaka pojavita še z akcentom - s sedanjim naborom znakov tega ni mogoče reproducirati.

Vnos v COBISS 3 bo omogočal drugačne rešitve, predvidoma prav glede nabora znakov - za znake, ki jih zaenkrat ni bilo mogoče vnesti¹⁶.

Nelatinične pisave naj bi se transliterirale po ISO standardu za transliteracijo, vendar zaenkrat COBISS ne podpira teh znakov. Zaradi tega so pomembna polja za variantne naslove: 518 - naslov v modernem črkopisu (lahko samo posamezne besede); pa tudi v polje 540 zapisujemo možne oblike (zlasti ker 'računalnik' ne ignorira vstavkov v oglatem oklepaju, s katerimi smo opozorili na napake, ki so se morda pojavile v naslovu: [sic], [!] itn. - v tem primeru lahko zapišemo v 540a tudi pravilno obliko, seveda brez oglatega oklepaja).

Če je besedilo naslovne strani natisnjeno z velikimi črkami, jih spremenimo v male, velike začetnice naj ustrezajo rabi jezika ali pisave, ki se uporablja v opisu - če raba ni dosledna, se držimo priporočil ISBD(A).

15 Glej Verona, E. (1986), Kalan, P. (1967).

16 Morda ni odveč opomba: Koda za latinico (ba) v COMARC -ovem podpolju 100 l velja tudi za gotico oz. frakturo. Oznaka te - ali kake druge - oblike latinice se vpiše kot splošna opomba v 300a.

Po ISBD(A) velja, da ne dodajamo diakritičnih znamenj, kadar spreminjamo velike črke v male, če teh znamenj ni na predlogi¹⁷.

N. B.: pri kronogramu velikih črk ne spreminjamo v male.

4.3 Ločila

Po priporočilih CERL-a upoštevamo vsa ločila vsaj za območje naslova in navedbe odgovornosti (= 1. območje po ISBD(A) oz. polje 200) - razen vezaja kot znaka za deljenje besede, ki se nadaljuje v novi vrstici; ISBD(A) pa prepušča prepis ločil ustanovi, vendar morajo biti podana pravila, v kakšni meri so upoštevana ločila¹⁸. Zapišejo se v sodobni obliki (npr. *virgulae* (/) kot vejica). Če smo v dvomu, v kakšni obliki zapisati ločilo, zapišimo obliko s predloge, če imamo ta znak v naboru znakov.

5 Problemi pri identifikaciji

Katalogizatorju se pri oblikovanju bibliografskega zapisa kar naprej pojavljajo problemi, ki ga spravljajo v dvom. Dva izvoda imata enaki besedili naslovne strani, grafična podoba pa je različna. Pri starih tiskih je bila namreč praksa, da so tiskarji pripravili novo izdajo, pri tem so ohranili besedilo naslovne strani, ne pa grafične podobe. Tega iz bibliografskega zapisa v katalogu seveda ne moremo razbrati. Rešitev je morda v digitalni reprodukciji in objavi slike naslovne strani v katalogu, kar je danes že možno storiti tudi v sistemu COBISS.

Pri identifikaciji si lahko pomagamo s poljem 012, vendar je - kot že rečeno - sistem za jemanje 'prstnega odtisa', *fingerprint*, precej zapleten in knjige ne identifikira vedno stoodstotno. Lahko imamo knjigi, ki imata popolnoma enaki naslovnici, le po besedilu se vidi, da so nekatere napake prejšnjega natisa odpravljene, torej gre zagotovo za drug natis - 'prstni odtis' pa upošteva naslovnico, datum in določene strani, ki so morda ostale iste.

Primer: pri knjigi Jakomini, J.A.: *Molitu eniga virnu andohtliviga christiana*, Lj. 1802, smo ugotovili, da gre za dva različna natisa (ID=62996224 in ID=64933376), prstni

17 V starejših, pa tudi nekaterih novejših popisih (npr. *Verzeichnis der im deutschen Sprachbereich erschienenen Drucke des XVI. Jahrhunderts: VD 16 (1983-1995)*) je ohranjena popolna podoba naslovne strani - z velikimi črkami je zapisano vse kot na predlogi. Še z Zlato Dimec sva posredovali ta predlog komisiji za ISBD(A) pri IFLI, vendar ni bilo odgovora.

18 Prim. ID=49169920.

odtis pa po pravilih, ki jih uporabljamo (fei), tega ne zabeleži. Razlika med njima se pokaže v zapisu šele pri številu strani, torej prstni odtis ni vedno tisti odločilni faktor, ki bi enoznačno identificiral knjigo.

Toda, kot je rečeno v uvodu k standardu A, noben opis ne bo rešil bibliotekarja vseh dvomov, žal tudi slika ne; tiskar je lahko uporabil isti stavek za naslovno stran popravljenega natisa, ki je morda izšel celo istega leta.

Predvsem je nujno sodelovanje knjižnic in katalogizatorjev¹⁹. Z dobro voljo ustanov in predvsem katalogizatorjev se (po moji lastni izkušnji) da zadovoljivo reševati take probleme, zlasti če se zavedamo, kako pomembno je, da dokumentiramo našo knjižno produkcijo. Vemo, kako pomembno vlogo sta imela slovenski jezik in njegov zapis pri razvoju in utrjevanju narodove samobitnosti.

6 Kako iščemo STARE TISKE V SISTEMU COBISS/ OPAC

Prepis podatkov z naslovne strani, kot ga zahteva ISBD(A), pa nas lahko ovira pri iskanju knjige. 'Računalnik' pač ne poišče 'malo naprej in malo nazaj', kot smo lahko storili pri listkovnem katalogu, ko smo enostavno ignorirali katalogizatorjeve dodatke v oglatem oklepaju ali različna (različno navedena) ločila. Zavedati se moramo, da je treba pri iskanju vtipkati popolnoma tako besedilo, kot ga je vnesel katalogizator, zato se morata tako katalogizator kot uporabnik zateči k 'zdravi pameti' - kar je svetoval že predsednik delovne skupine za ISBD(A)²⁰. Predvsem pa je pomembno, da preverjamo čim več različnih virov: preverjamo po internetu, po bazi podatkov OCLC, velikih knjižničnih katalogih (angleške, francoske, avstrijske nacionalne knjižnice ...).

Iskati moramo po parametrih, kjer je verjetnost pomote kar najmanjša - torej po letu izida, avtorju in podobno ... Zato si v Sloveniji - in tudi na mednarodnem nivoju - prizadevamo za izdelavo normativnih oblik zlasti pri imenih avtorjev, korporacij ter krajev tiska oz. izida.

19 *Mnogi problemi se lahko odpravijo, kar smo ugotovili z nekaterimi kolegi (cami) v drugih knjižnicah; največ sodelujeva z Majdo Tomažič iz Semeniške knjižnice pa tudi z Marto Gartner iz knjižnice Kapucinskega samostana v Škofji Loki, Faniko Krajnc-Vrečko iz Teološke knjižnice v Mariboru in še s kom, tudi iz zamejstva.*

20 ISBD(A) (1997), VII.

Uporabnikom zato priporočamo:

- uporabo * za naslovom oziroma za prvimi besedami naslova, zlasti če gre za dolg naslov, kjer se grafična podoba ne pokriva čisto s slovnično strukturo;
- če je možno, iščemo z ukazom SELECT in pri tem kombiniramo iskalne predpone.

Primer:

Npr. DE HYDRARGYRO IDRIENSI TENTAMINA physico-chymico-medica.

Za "tentamina" (ali še prej) bi dali *, ker je možno zaradi grafične podobe naslednje besede vzeti ali kot podnaslov ali pa (slovnično pravilneje) kot nadaljevanje naslova.

7 Izposoja in uporaba gradiva

Ko bo uporabnik našel gradivo v katalogu, bo moral upoštevati posebna pravila za uporabo tega gradiva. Izposoja je urejena s pravilniki posameznih ustanov glede na tip ustanove in naravo gradiva in se opira na ustrezne zakone o varovanju kulturne dediščine. Pravilniki običajno vključujejo klavzulo, ki omogoča bibliotekarju presojo glede posameznega primerka, in urejajo tudi pravila glede reproduciranja in razstavljanja gradiva. Načeloma je izposoja starih knjig samo prezenčna. Priporočljiva je uporaba rokavic, zlasti za poškodovano gradivo in slab papir, in sestavljivih namiznih stojal (lahko iz penaste gume). Rokavice varujejo papir pred kislostjo, pa tudi nas pred okužbo. Treba pa je poudariti, da je papir 15. in 16. st. neprimerno boljši kot npr. tisti iz začetka 20. st. in tudi današnji. Tak odnos pri rokovanju z gradivom spodbudi uporabnike k lepšemu ravnanju z gradivom - kar ni vedno neznanemarljiv vidik. Opozarjati je namreč treba tudi, naj ne pregledujejo gradiva s kemičnim svinčnikom v roki; načeloma naj bi uporabljali le svinčnike. Skeniranje in fotografiranje gradiva naj omogoča knjižnica na svoji opremi. Le v izjemnih primerih je možna preslikava z lastnim digitalnim aparatom z dovoljenjem in v navzočnosti bibliotekarja.

8 Zaključek

Kot že rečeno, se pripravlja nov vmesnik za katalogizacijo v sistemu COBISS 3.

Zelo verjetno bo kakšna stvar, ki je tu prikazana še kot odprt problem, s tem rešena; morda bo katero pričujoče priporočilo neumestno, vendar ponovno pou-

darjam, da je pri starih knjigah nemogoče postaviti pravila, s katerimi bi bila bibliotekarju odpravljena vsaka negotovost, ko oblikuje podatke za vnos v sistem. Zato so potrebni pogovori in stiki med katalogizatorji. V zadnjem času se tudi vedno več samostanskih knjižnic, ki imajo status kulturne dediščine, želi vključiti v sistem COBISS. Gotovo bodo potrebovale pomoč, zato pogovori ne bodo odveč.

Priporočljivo bi bilo tudi, da bi se študentje bibliotekarstva na Filozofski fakulteti že med samim študijem opredelili za delo s starimi knjigami in poslušali ustrezne predmete.

Delo s starimi knjigami je za bibliotekarja lahko izredno lepo - za drugega pa spet zelo neprijetno, povezano s samimi problemi, zamudno, zlasti če ga preganja kakšna 'norma'. Zato mora do tega čutiti veselje, kajti tako bo lahko storil ogromno dobrega, pa tudi zanj bo to res zadovoljstvo. Ob takem delu izginjajo stoletja, dejansko začutiš resnično duhovno vez, ki gre skozi zgodovino; materialnost - ob pogledu na sled svinčnika, kapljice voska na starih misalih, celo sled mnogega poljubljanja kanonske slike - nam daje pravzaprav neko trdnost ob zavedanju vpetosti v ta prostor; daje dodaten smisel nalogam, ki so zaupane knjižnicam, da namreč na materialnih podlagah čuvajo besedila, ki dokumentirajo in ohranjajo narodu zgodovinsko, duhovno in literarno izročilo.

Viri in izbrana literatura

Priročniki za katalogizacijo

1. *COMARC /B Format: za bibliografske podatke*. Maribor: IZUM, 1996 - .
2. Curwen, A. G. (1993). *Proposed database of printed materials to 1830 computer format and descriptive cataloguing specification*. [London]: Consortium of European Research Libraries.
3. *Descriptive cataloging of rare books* (1991). Washington, D.C.: Library of Congress.
4. Dimec, Z. (2002): Oblikovanje bibliografske podatkovne zbirke za gradivo iz obdobja ro nega tiska: projekt CERL-a. *Knjižnica*, 46 (3)., 105-117.
5. *Druckorte des 16. bis 19. Jahrhunderts: Ansatzungs- und Verweisungsformen /* (1991). Bayerische Staatsbibliothek (Hrsg.). Wiesbaden: Dr. Ludwig Reichert Verlag.
6. *Examples to accompany Descriptive cataloging of rare books* (1999). Prepared by the Bibliographic Standards Committee of the Rare Books and Manuscripts

- Section. 2nd ed. Chicago: Association of College and Research Libraries, American Library Association.
7. *Fingerprints = Empreintes = Impronte*. Paris: Institut de Recherche et d'Histoire des Textes, 1984. 2 zv., ki jo dopolnjuje revija: *Nouvelles des empreintes = Fingerprint Newsletter*, no. 1 (1981)- .Paris: Institut de Recherche et d' Histoire des Textes, 1981- .
 8. Hensen, S. L. (1983). *Archives, personal papers, and manuscripts: a cataloging manual for archival repositories, historical societies, and manuscript libraries*. Washington: Library of Congress.
 9. *ISBD(A): international standard bibliographic description for older monographic publications (antiquarian)*.(1991). (2nd revised ed.). München [etc.]: Saur.
 10. *ISBD(A): mednarodni standardni bibliografski opis starejših (antikvarnih) monografskih publikacij* (1997). (2., predelana izd.). Ljubljana: NUK.
 11. Kalan, P. (1967). *Abecedni imenski katalog* (Nova izd.). Ljubljana.
 12. Kašparová, J. (2001). *Katalogizace starých tisků 1501-1800 v Národní knihovně ČR: báze STT 1501-1800: (stav k roku 2000)*. Praha: Národní knihovna České republiky.
 13. *Libri antichi e catalogazione: metodologie e esperienze: atti del seminario di Roma, 23-25 settembre 1981* (1984). C. Leoncini, R. M. Servello (Ed.). Roma: Istituto centrale per il catalogo unico delle biblioteche Italiane e per le informazioni bibliografiche.
 14. *Paper terms: a thesaurus for use in rare book and special collections cataloging* (1990). Bibliographic Standards Committee of the Rare Books and Manuscripts Sections (ACRL/ALA). Chicago: Associationes of College and Research Libraries.
 15. *Prekat: priročnik za enostavno uporabo katalogizacijskih pravil* (2001). Z. Dimec, M. Hočevar in I. Kavčič (Ur.). 1., popr. izd. Ljubljana: NUK.
 16. Rossi, M. (1994). *Il libro antico dal XV al XIX secolo: analisi e applicazione della seconda edizione dell' ISBD(A)*. Firenze: Olschki (Biblioteconomia e bibliografia ; 27).
 17. *Seminar Standardiziranje kataložne obrade stare i rijetke tiskane građe, Zagreb, 10-11. prosinca 1992* (1993). T. Katić (Ur.). Zagreb: Nacionalna i sveučilišna biblioteka.
 18. Snyder, H. L. & Hutchinson, H. (1994). *Cataloging of the handpress*. München [etc.]: Saur.
 19. *Standard citation forms for published bibliographies and catalogs used in rare book cataloging*. Washington, D.C.: Library of Congress, 1982.
 20. *Tradicionalni mediji v sodobni informacijski družbi* (2000). V. Stavbar (Ur.). Ljubljana: ZBDS.

21. *Unimarc. Guideline no. 3: Older monographic publications (antiquarian)* (1996) IFLA.
22. Verona, E. (1986): *Pravilnik i priručnik za izradbu abecednih kataloga*, Zagreb: Hrvatsko bibliotekarsko društvo.
23. *Značka: priručnik za določanje značnic pri katalogizaciji* (2001). Z. Dimec, I. Kavčič (Ur.). Ljubljana: NUK.

Stari redki tiski

24. Carter, J. (1970): *Taste and technique in book collecting*. London: Private Libraries Association.
25. Cave, R. (1982) *Rare book librarianship*. (2nd, rev. ed.). London: Clive Bingley.
26. Copinger, W. A. (1950). *Supplement to Hain's Repertorium bibliographicum, or Collections towards a new edition of that work: in two parts*. Milano: Görlich.
27. Corsten, S. (1988). *Der Buchdruck im 15. Jahrhundert: eine Bibliographie*. München: A. Hiersemann.
28. *Europäische Einbandkunst aus Mittelalter und Neuzeit: Ausstellung der Handschriften- und Inkunabelsammlung der Österreichischen Nationalbibliothek, Prunksaal, 22. Mai - 26. Oktober 1990* (1990). [Text] O. Mazal. Graz: Akademische Druck- u. Verlagsanstalt.
29. Gascoigne, B. (1995). *How to identify prints: a complete guide to manual and mechanical process from woodcut to ink and jet*. [Repr.]. London: Thames and Hudson.
30. Gspan, A. (1957). *Inkunabule v Sloveniji*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti.
31. Hain, L. (1826-1838). *Repertorium bibliographicum, in quo libri omnes ab arte typographica inventa usque ad annum MD. typis expressi ordine alphabetico vel simpliciter enumerantur vel adcuratius recensentur*. [Stuttgartiae]: sumtibus J. G. Cottae Stuttgartiae; [Lutetiae Parisiorum]: Jul. Benouard Lutetiae Parisiorum.
32. *Kostbare Bücher und Dokumente* (1984). Trier: Stadtbibliothek.
33. *Lexikon der Buchkunst und Bibliophilie* (1988). K. K. Walther (Hrsg.). München: Saur [etc.].
34. Mazal, O. (1997). *Einbandkunde: die Geschichte des Bucheinbandes*. Wiesbaden: Reichert (Elemente des Buch- und Bibliothekswesens; Bd. 16).
35. *Rare books 1983-84: trends, collections, sources* (1984). A. D. Schreyer (Ed.). New York; London: Bowker.
36. *Rare Polonica in teh New York Public Library* (2001). M. Czapnik (Ed.). New York: Norman Ross.

37. Reichling, D. (1953). *Appendices ad Hainii-Copingeri Repertorium bibliographicum: additiones et emendationes*. Milano: Görlich.
38. Reisp, B. (2001). *Redki stari tiski*. V Ljubljani: Slovenska matica.
39. Simoniti, P. (1974). Še nekaj inkunabul v slovenskih knjižnicah. *Zbornik NUK I* (str. 55-73). Ljubljana: NUK.
40. *Valuable printed books: comprising natural history, atlases, maps, travel, early printed and continental books* (1997). London: Sotheby's (Sale / Sotheby's ; LN 7391).
41. *Valuable printed books and manuscripts: including incunabula* (2001). London: Sotheby's (Sale / Sotheby's ; LO 1231).
42. *Verzeichnis der im deutschen Sprachbereich erschienenen Drucke des XVI. Jahrhunderts: VD 16* (1983-1995). Bayerische Staatsbibliothek in München in Verbindung mit der Herzog August Bibliothek in Wolfenbüttel. Stuttgart: A. Hiersemann.
43. *The Willox Collection of important Australian natural history paintings & books* (2000). London: Sotheby's (Sale / Sotheby's ; AU 645) [ter drugi zvezki avkcijjskih katalogov zgoraj navedene zbirke in razne knjige založbe Sotheby's].

Mag. Jasna Hrovat je zaposlena kot informatorka v Rokopisni zbirki v Narodni in univerzitetni knjižnici.

Naslov: Turjaška 1, 1000 Ljubljana

Naslov elektronske pošte: jasna.hrovat@nuk.uni-lj.si